

**№1 Сайрам балалар саз мектебі**

# **БАЯНДАМА**

**Тақырыбы: ХАЛЫҚТЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ МҰРАСЫН  
ТӘРБИЕДЕ ПАЙДАЛАНУ**

Орындаған: Мұсабекова К.Н.

**Шымкент 2022 ж**

## ХАЛЫҚТЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ МҰРАСЫН ТӘРБИЕДЕ ПАЙДАЛАНУ

Қазақ халқының ән шығармашылығында **лирикалық әндер** ерекше орын алады. Өзінің мазмұны жағынан лирикалық әндер мейлінше сан қилы. Олардың бірінде ғашық жандардың толқыныс сезімдері, сүйген жардың сұлулығы нәзік жырланса, екіншісінде экономикалық және әлеуметтік теңсіздік салдарынан бір-біріне қосыла алмаған екі жастың қайғы-мұңы, енді бірінде жеке бастың күйініш-сүйінішімен ұштастыра отырып туған жердің табиғаты терең сезіммен бейнеленеді. Лирикалық әндерге, қайтып оралмайтын жастық шақ туралы мұңды ой-толғаулары да, сүйікті аты немесе бүркіті мерт болған кездегі өкініш-наласы да арқау болады. Осындай мазмұны жағынан алуан түрлі лирикалық әндерге, мысалы, "Қорлан" (Естай Беркімбаев), ""Ақбөпе (Садықбектің әні), "Япырай", "Гауһартас", "Жиырма бес" (халық әндері), "Құлагер", "Маңмаңгер" (Ақан сері Қорамсаұлы) және т.б. көптеген әндер жатады.

Мысалы, "Япырай" әнінің мәнері музыкалық және поэтикалық бейнесінде табиғаттың сұлу көрінісі мен адамның рухани көңіл күйі:

Жаз болса жарқыраған көлдің беті,  
Көгеріп толқындайды, япыр-ай, алыс шеті,  
Дірілдеп толқын басқан мөлдір суын,  
Шайқайды жас баладай, япыр-ай, желдің лебі.  
Алтын бу ақ көбіктің бетін жабар,  
Судан бу көкке төніп, япыр-ай, мажан тағар,  
Есіме ақ еркемді алған кезде,

Ақ маржан жылт-жылт етіп, япыр-ай, жерге тамыр, -  
деп байланыс тауып жатса, "Гауһартаста" сүйген жардың ажары атқан таңға, шолпан жұлдызға теңеледі, үстіндегі киген киімі, әсерлі жүріс-тұрысы, бойындағы асыл бұйымдары, әсемдігі салыстырмалы түрде суреттеледі. Бұдан біз халықтың эстетикалық талғамының, эстетикалық көзқарасының жоғары болғанын, нағыз әсемдікті түсініп, сезіне, тебірене білгенін, өзінің көңіл күйін, алған әсерін, жүрек толқыны арқылы, небір тамаша салыстырмалы теңеулер арқылы жеткізе білгенін көреміз.

Қазақ халқының ән шығармашылығының барлық жанрларынан барлық әлеуметтік теңсіздікке, адамды адамның қанауына наразылық, ащы тұрмыс пен жоқшылыққа налу сарының ұшыратамыз. алайда көптеген әндерге феодалдық өмір салтына, экономикалық және әлеуметтік езгіге қарсы наразылық пен күрес тақырыбы жетекші орын алады. Мұндай әлеуметтік наразылық әндері әділет, жарқын болашақ, ендік, өз тағдырын өзі шешу құқығы жолындағы күреске шақырады. Мысалы, "Гүлдерай!", "Әуілдек", "Қойшы" (халық әндері), "Көк шолақ" (Кенен Әзірбаев), "Жанбота" (Біржан Қожағұлұлы), "Ақ Сиса" (Жаяу Мұса Байжанов) және т.б.

Ал тарихи әнде балалар мен жастарды халық өміріндегі сан қилы оқиғалармен таныстырып, халықтың халық болып қалыптасуына сүбелі үлес қосқан елбасыларына, ел басына күн туған кезде толарсақтан қан кешкен батырларға құрметпен қарауға тәрбиелеп, әділдік пен адалдыққа үндеп отырған. Соның бірі- "Исатай" әні. Ол 1836-1837 жылдары Бөкей ордасында болған Исатай батырдың Жәңгір ханмен жауласуы кезінде шыққан, тарихи кезеңмен тығыз байланысты әннің тағы бірі "Елім-ай". Онда халықтың мұң-зары, туып-өскен атамекеніне деген сүйіспеншілігі, перзенттік қимастық сезімі көрсетіледі.

XIX ғасырда академик В.В. Радловтың: "Қырғыз (қазақ-С.Ұ.) өз әндерінде ертегіде айтылатын қайдағы бір ғайыптан пайда болған қоқынышты дүниені дәріптемейді, қайта ол өз өмірін, өз сезімдерін мен мұраттарын, қоғамның әрбір жеке мүшесі жүрегінде жүрген идеяларды әнге қосады, тыңдаушылары жаратылыстан тысқары қайдағы бір кереметтерден емес, нақты шындықтан ләззат алады"<sup>3</sup>- деген сөздері біздің жоғарыда айтқан пікірімізді дәлелдей түседі.

Әннің терең мазмұндылығын тыңдаушысына дұрыс жеткізу әншінің көркемдік ой-өрісіне, оны бейнелі түрде жеткізе білуіне, орындаушылық шеберлігі мен дауыс құбылысының сүйкімділігіне де байланысты. Мұндай талабы бар әншілерді халық өте құрметтеген, олардан мақтау сөзін аямаған, "күміс көмей әнші", "жез тандай әнші" деп қошеметтеп отырған. Бұдан әншінің орындаушылық өнерінің қалыптасып, дамуына қоғам ортасының әсері мол болды деген пікір туады. Тағы бір ескеретін жай, ән өнері халықтың өзіндік әншілік мектебіне байланысты, дәлірек айтқанда,

тәжірибелі әншілердің жас талаптарды өз қамқорлығына алып тәрбиелеуіне байланысты дамыды. Яғни тәжірибелі әншілер өз ізбасарларын өздері тәрбиеледі, оларға өздерінің әншілік өнерінің қыр-сырын үйрететті, өздері сияқты айтуға баулыды, сөйтіп өздерінің әншілік дәстүрін жалғастыруға ықпал етті.

Сондай әншілердің ішінен Біржанды, Ақан серіні, Мұхитты, Жаяу Мұсаны Байжановты, т.б. атауға болады. Бұл әншілердің ерекшелігі- дауыстарының табиғи дарындылығымен шектеліп қана қоймай, сол дарындылықты мақсатты түрде байытып, жетілдіріп отыруы және осы қасиеттерді жас таланттардың бойынша да сіңісті ете білуі.

Сонымен түрлі жанрдағы әндер халықтың эстетикалық көзқарастарын және әсемдік жөніндегі түсінігін білдіре отырып, балалар мен жастарға музыкалық-эстетикалық тәрбие берудің иімді мұраларының бірі болды. Олар өзінің қарапайымдылығымен, әуезділігімен, сюжеттерінің байлығымен, өмірдің, табиғаттың, тұрмыстың алуан түрлі құбылысына сан қилы музыкалық үн қосуымен, тамаша поэтикалық тұлғасымен және терең мазмұнымен айналадағы тұрмыс құбылыстарына шығармашылық көзқарасты қалыптастыруға жәрдеместі. Күні бүгін де көпеген халық әндері кәсіпқой әншілер мен көркемөнерпаздардың, мектеп оқушыларының репетурарынан берік орын алып, көпшілік игілігіне айналып отырғаны соның біден-бірі айғағы.

Балалар мен жастардың музыкалық тәрбиесінің соның ішінде әншілік дағдысының дамып, жетілуіне **құранның** да әсері аз болмады. "көне мәдениет жазбалары" кітабында әкелі балалы Қоныратбаевтар құранның музыкалық мақамы туралы өз пікірлерін былай деп көрсетеді: "Дін иелері Құранды жатқа білумен қатар, оны мақамдап айта білуге де міндетті болған. мұның өзі оларға қойылатын көптеген талап-тілекте тудырып отырған. Біріншіден, молданың тәп-тәуір ән (мақам) айты білуі қажет болған. Демек, оның музыкалық қабілеті болуы шет. Екіншіден, молданың айналасындағы жұртқа әсер етерлік дәрежедегі анық та қоныр дауысы болу керек. Мінбараға шығып азан шақырғанда, молдалар дауысты шаһар тұрғыдарына еркін жететін болған, үшінші ерекшелігі, кейбір молдалар Құран мақамын өте күрделі, ауыспалы, аумалы-төкпелі мақамдармен (ладтармен) айтатын болған. Арнайы музыкалық білімі бар мамандардың өзіне ауы соғатын мұндай

мақамдарды еркін орындаған молдалардың музыкалық қабілеті өте жоғары болған осыдан-ақ байқалса керек. "4 Және өз пікірлерін дәлелдей түсу үшін кейбір мақамдардың орындау үлгілеріне тоқталып, оның ладтық ерекшелігіне қысқаша түсініктеме берген. Біздер де олардың осы пікірін қостай отырып, құран мақамдарын үйрену кезінде балалардың музыкалық тәрбиесіне ықпал еткен кейбір құптарлық фактоларға (шартты түрде) тоқталып өткенді жөн көрдік.

**Бірінші фактор-** құранның әр саласының өзіне тән мақамының болуы, мұның өзі болашақ молдалардан музыкалық қабілеттілікті (дауыс, есту, ырғақ т.б.) талап етті.

**Екінші фактор-** құранды үйрету баысында әр түрлі әдіс-тәсілдерді пайдалану (айтып көрсету, жаттығу, қарапайымнан күрделіге көшу). Егер молданың алдымен өзінің айтып көрсетуі, сонан соң балаларға бірнеше мәртебе қайталатуы- түсініксіз сөздерді тез есте ұстап қалуына, құранды жылдам меңгеруіне септігін тигізсе, құран сөздерін алдымен әріптеп, сонан соң буындап әндетіп айтқызуы - мақамды бірігіп айту, мақамды орындау кезінде бірін-бірі тыңдай білу тәжірибиесі дағдыландыруға, музыкалық есту және есте сақтау қабілетін дамытуға ықпал еті, музыкаға деген ынтасын артыруға да көмегін тигізді десе артық болмайды.

**Үшінші фактор-** құран үйрену кезінде қойылған талаптар: кеудені тік ұстан отыру, құран сөздерін анық, таза айту, мақамды интонациялық тұрғыда таза орындау, мақамды айқайламай, майда қоңыр дауыспен айту, көңіл мен зейінді тек құран сөзі мен мақамына аудару.

Әрине құранның жағымсыз жақтары да болды, олар мақамды үйрету барысында құран мазмұнын балаларға түсіндірмеу, құрғақ жаттауға көңіл бөлу, көбіне жас ерекшелікттерін ескермеу, жазалау әдісін кең пайдалану.

Тағы бір көңіл аударатын жай- құран мақамдарының халық уендерінен айырмашылығының жоқтығы. Бұл туралы С.А. Аязбеков өзінің ғылыми-зерттеу жұмысында былай деп дәлелдейді: "Мәдени үлгілердің дәстүрлі музыкамен аса тығыз байланысы, олардың араб-ислам қоғамының музыкалық өміріне табиғи түрде үстемелене енуі құранның сазды мақамдап оқу принциптері едәуір дәрежеде халықтық үрдісте кеңінен мәлім алуан түрлі халықтық

өуен айналымдарына құрылғанына байланысты болды... Өйткені Құран оқу арнаулы дағдыларды талап ететін музыкалық өнер ғана емес, сонымен бірге музыкалық жаппай оқыту қатар жүріп жатқандай болады"<sup>4</sup>. Яғни бұл түсініктемеден халық өуені дін саласында ерте заманнан пайдаланылған деген ұғым туады.

Біздер Құран мақамына бекер көңіл бөліп отырған жоқпыз. Жоғарыда көрсетілген талаптар мен әдіс-әсілдер бүгінгі күнде хормен айту кезінде кеңінен пайдаланылады. Мәселен, хор құрамына тек әншілік қабілетті бар баланы алу, өлең айту кезінде кеудені түзу, еркін ұстау, әннің сөзін анық айту, бір-бірін тыңдау, айқайламай айту, өуенді интонациялық тұрғыда таза орындау, бір айтқаның бірнеше рет қайталау т.б. Олай болса, құран мақамдарының тек зиянды жағын ғана көре бермей, пайдалы жақтарына да көңіл аударып, өзімізге қажетті жегендерін алып тәжірибе жүзінде пайдалануымыз керек.

Қазақтың музыкалық шығармаларының ішіндегі ең ірі жанры, композициялық құрылымы жағынан халық музыкасының күрделі бір саласы- **күй**. Күйлердің мазмұны халықтың басынан кешірген қасірет-тауқыметі мен әділетсіздікке қарсы күресіне, азат өмірді аңсаған асыл арманы мен қуаныш сезіміне негізделіп, терең толғанысмен өрнек бояудың тауын отырады. Күйлерде (тарихи, әлеуметік, лирикалық) қазақ халқының басынан кешірген тарихи оқиғалары, туып-өскен жердің табиғаты, күнделікті тіршілік қаракетінің түрлі жақтар, қоғамдық өмір құбылыстарына және өнерге деген көзқарасы, сондай-ақ сол өнердің адамның эстетикалық сезіміне, талғамына ықпалы бейнеледі. Күй - халық аспаптары домбыраға, қобыз бен сыбызғыға арнап туындаған музыкалық шығармалар.

Қазақ халқының күйшілік өнері өзінің дәстүрлік ерекшелігіне, орындау мәнеріне, қағыс тәсілдері мен түрлеріне қарай негізінен екі үлкен мектепке жатады. Бұлар күй құмар қауым арасында төкпе күй және шетпе күй деген атпен белгілі. Бұлардың атынан-ақ аңғарылып тұрғанындай, бірі қос тиекті жалпылама қағыспен төгіп тартылса, екіншісі ішік бойлай саусақпен шертіп орындалады.

Төкпе күйлер атақты Құраманғазы атындағы академиялық ұлт-аспаптар оркестрінен бастап, ірілі-уақты көптеген окрестр, ансамбльдердің репетуарларынан кеңінен орын алған. Оның Құрманғазы, Сейтек, Қазанқап, Дина және т.б. секілді кесек

тұлағалы өкілдерін білмейтін қазақ жоқ. Жалпы алғанда төкпе күйлер республикамыздың батыс өңірінде басым дамыған десек қателеспейміз.

Күйдің екінші мектебіне шертпе күйлер жатады. Шертпе күйлер шығысы Алтай, Табағатай тауларынан бастап Шыңғыс тауы, Ұлытау, Жетісу, Қаратау, Сыр бойына дейінгі қоныстанған ел арасына ертден кеңінен таралған. Күйдің өзіндік жанрлық ерекшеліктерін даралайтын бұл дәстүрінің Байжігіт, Тәттімбет, Тоқа, Саймақ, Дайрабай, Баубек, Қыздарбек, Әбді, Сүгір, Әлшекей, Бапыш, Байсерке, Ораздық сияқты көптеген өкілдері болған. Осының өзінен-ақ төкпе күйдей шертпе күйдің де қоры мол екенін сезінуге болады.

"Төкпе күйлерді тындап отырып ерлік пен елдік, жастық жігер, кең даланың белін қайыстырар арғымақтар дүбірі, жарқ-жарқ еткен алмас қылыштар жарқылы көз алдына елестесе, шертпе-күйлерде - бейбіт Өмір, биязы табиғат, тәтті қиыл, қол жетпес аман, күйініш сүйініш сезімдері жан-жүрегінді баурайды. Төкпе күйлер негізінен күрескерлік, ерлік рухты бейнелесе, шертпе күйлер романтикалық, лирикалық, философиялық ой түйіндерімен ерекшеленеді"<sup>5</sup>.

Әлбетте, күй жанры үзілді-кесілді екі ғана топқа бөліп тастау орынды бола қоймас еді. Басқасын былай қойғанда, бір бойында төкпе күйдің де, шертпе күйдің де элементтері алмакезек молынан ұшырасатын күйлер де аз емес. Сол секілді кейбір зерттеушілер "еспе күйлер", "тармақты күйлер" деген атауларды да қолданып жүр. Бұлардың түсін түстеп, лайықты ғылыми баға беру, сөз жоқ, музыка зерттеушілерінің үлесінде болуға тиіс.

"Қазақ халқының күйшілік дәстүрінде, күй өнерінде тармақты (циклды) күйлер де айрықша орын алады. Тармақты күйлер ден бір тақырып төңрегінде топтасып, бір атаумен аталған күйлер тізбегін айтып жүрміз... Тармақты күйлердің тақырыбы ғана аттас емес, ең алдымен күйдің сарын-сазындағы, тартылу мәнеріндегі ерекшелік бұл дәстүрдің кездейсоқ құрылыс емес екенін аңғартады. Мәселен, "Тоғыз тарау" аттауымен белгілі тармақты күйлер бірыңғай теріс тартылса, "Қосбасар" атауымен белгілі тармақты күйлер көбіне домбыраның белінен қос ішекті кезек шерту арқылы тартылатын қоңыр күйлер болып келеді. Ал "Ақжелең" атауымен белгілі тармақты күйлер болса, өзінің қайталап тартылатын буынды

үлгісімен, сұлу суреттерге толы тартымды саздарымен ерекшеленеді”<sup>6</sup>.

Қобыз аспабын қазақ халқы киелі санап, оны күдіретті күшке бағалаған. Қобыз дәстүрі шаман дінінің және осы дін өкілдері-бақсылардың пайда болу үрдісімен тығыз байланысты болып, қобыз аспабы бақсының зікір салу кезінде демеуші аруақтармен тілдесіп отыратын негізгі құралына айналады. Қобыз аспабының күдіретіне мейлінше сендіру үшін бақсы оны ат жарыс бәйгесіне де қосып отырған. Ол бақса дәстүрімен қатар жыраулар шығармашылығынан да үлкен орын алады.<sup>7</sup> Қобыз күйлеріне тән қасиет-табиғаттың, жан-жануар, құстардың дауысына, қасқырдың ұлуына, аққудың сұңқылына, аттың шабысына еліктеуі (“Жезкиік”, “Шыңырау”, “Аққу”, “Абыз толғауы” т.б.).

Музыка іс жүзінде көркем шығармашылықтың барлық түрлерімен дерлік қатарласа отырып, болмыстың бүкіл құбылыстарын түсінікті, әрі жеңіл бейнелеп берді. Мәселен, аңыз-күйлерде: “Ақсақ құлан”, “Тепеңкөк”, “Наридірген” (халық күйлері). “Қорқыт”, “Шыңырау” (Ықылас) домбыра және қобыз тілімен қазақтың кең жазира даласы, онда ел қамын жеп, жарғақ құлағы жастықа тимеген ерлер туралы, халық өмірінің белгілі бір кезеңіне қатысты қайсыбір тарихи оқиғалар, өнердің күші, оның өшпес мәңгілік екені жырланады. “Ақсақ құлан” күйінің мазмұны, мысалы, мынадай. Қаһарлы Шыңғыс ханға онын сүйікті ұлы Жошының қайғылы өлімін ешбір адам хабарлауға батылы бармайды. Қаралы хабарды жеткізушіні қатыгез өлім тосып турды. Тек қана атақты жырау Кет-Бұғаның тамаша музыкасы ғана ханға ұлынын қазасы туралы шындықты жеткізді. Қатты қапаланған Шыңғыс хан, өзінің қаралы хабарды жеткізушінің көймейіне қорғасын құямын, деген сертін есінде ұстап, домбыраны жазалауға бұйрық берді. Міне содан бері домбыраны шанағында тесік қалған деседі.

Халық арасында басқа да аспаптардың шығуына байланысты аңыздар көптен кездеседі. Соның бірі-“Жетіген” аспабы туралы.

“... Ертеде өмір сүрген бір шалдың жеті ұлы болыпты. Бір жылғы жұртта әлгі шалдың қолындағы бар малы қырылады. Суық үйдің берекесі кетеді. Киіз үйдің шаңырағына бақытсыздық орнап, жеті ұлы бірінен соң бірі өледі. Өлегеннің артынан жоқтау айтып ас беруге еш қаражаты жоқ шал кепкен ағаштан ойып “Жетіген”



жасапты. Үлкен ұлы өлгенде оған бір ішек тағып, тиек орнатады. “Қарағым” деп атап, жоқтау күйін тартады. Екінші ұлы өлгенде ішек тағып, “Қанат сынар” күйін орындайды. “Жұрт жеті ағайынды” дегендей ұлдары бірінен соң бірі өлген шал бір-бір ішектен таға отырып, “От сөнер”, “Бақыт көшті”, “Күн тұтылды”, “Жеті баламнан айырылып, құса болдым” деген жаңа күйлер шығарыпты- мыс. Сөйтіп “Жетігенге” жеті ішек тағылатын болыпты дейді”.<sup>8</sup>

Әрине, бұл аңызды тек бір жақты-аспаптың шығу тарихымен ғана байланысты түсінуге болмайды. Мұндағы ең өзекті мәселе-шалдың көңіл-күйі, өмірде орны толмас қасіреті, жан жарасы.

Жарамды ән тыңдасаң жаның еріп,

Жабырқаған көңілің көтерілер-

-деп ұлы Абай айтқандай, шалдың өзін-өзі күй арқылы басу айтуы, қайғы-шерін тарқатып, өзін жұбатуы екені күменсіз.

Мұндай аңыз-күйлер қазақтың халықтық педагогикасының құралы ретінде балалар мен жастарды тәрбиелеу ісінде пайдаланылды. Әдетте домбыра немесе қобызда күй орындаудың алдында күйші аңыз мазмұнын қысқаша баяндап өтеді. Ал мұның өзі балалардың естіген музыка мазмұнын түсінуін едәуір жеңілдетті, ақыл-ойдың жандана түсуіне жәрдемдесті (қиялын дамытып, музыка арқылы өз ойын, сезімін, тебіреніс-толғанысын бере білуге үйретті).

Әлбетте, музыканттың өнері, суырып салма ақын-жыраудың өнері сияқты, аңыздың негізгі мазмұнын бере білуден ғана емес, сонымен бірге көркемдік және музыкалық шеберлігінен де көрінетіні аян.

Академик А. Жұбанов Ықыластың ежелгі халық аңызының негізгі құралған шығармаларының бірі-“Аққу” күйінен алған әсерін, көңіл сезімін былай суреттейді: “Аққудың ұшқанын бейнелейтін сызылған дыбыста естігенінде, музыкалық бейнелеу көрінісінің әсемділігіне, нақтылығына таңданасың, ал, аққу қалықтап су бетіне қонар кезінде күйші біртіндеп дыбыс үнін баяулатып жайлап соза түседі. Тіпті шекті тартып қалып, міне мылтықтың атылғаны деп қобызшының пицикато ойнауы тыңдаушыға өте әсер етеді. Қыздың қайғылы әні қобыздың жоғары регистрінде орындалады. Осы жері кәдімгідей сопрано даусына жақындайды. Ал, кемпірдің жылағаны төменгі регистрде ойналады,

қарлыққан қарт кісінің дауысы сияқты. Ең соңғы шаттық әні (кемпір мен қыздың олжалы баламен кездесуі)- адамның ашықты жеңген, жаратылыстың тілсіз жауын жеңген салтанатты мерекесі”<sup>9</sup>. Олай болса, балалар мен жастардың да мұндай аңыз күйлерді кірпік қаппай, аса бір зейінділікпен қызыға, құмарта тыңдауы кездейсоқ нәрсе емес.

В.А. Сухомлинскийдің: “Егер сәби шақта музыкалық шығарманың әсемдігін жүрекке жеткізе білсек, егер дыбыстардан бала адам сезімінің санқырлы реңін сезіне білсе, ол мәдениеттің ешқандай құралдарымен жетуге болмайтын сатысына көтеріледі... Музыкалық тәрбие- бұл музыкантты тәрбиелеу емес, ең алдымен адамды тәрбиелеу”- деуінде үлкен шындық жатыр.

Қазақтың халықтың педагогикасы өзіне тән құралдармен барлық уақытта осыған жетуге ұмтылды. Айта кеткен жөн, қазақ халқының аңыз-күйлеріне, соның ішінде “Ақсақ құланға” француз жазушысы, әлем музыкасының мәнедietetін жетік білуші Роман Роллан өте жоғары баға берді. “Мен де сіз сияқты- деп жазды Р. Роллан қазақ музыкасын зерттеуші. А. Затаевичке,- “Ақсақ құлан” аңызының қарапайым әдістемен-ақ көңіл күшті әсер қалдыратынына қайран қалдым... тағы бір таңырқағаным, олар мен үшін бөтен болудан қалды, қалай болмасын мен олардан Еуропалық музыкаға жақындық тапқандаймын, бүгінгісімен болмаса да, бұрынға халықтық элементін жоғалтпағанымен”.

Міне осы қазақтың апсаптық- музыкалық мәдениетін жетілдіріп дамытуда, ересектер мен жас жеткіншектердің, өнерге соның ішінде музыкаға деген көзқарасын қалыптастыруда халық композиторларының, күйшілердің ықпалы зор болды. Олар: Құрманғазы, Дәулеткерей, Тәттімбет, Ықылас т.б. Қай композитордың шығармасын алып қарасаңыз да орындаушылық ерекшелігімен, жан-жақтылығымен, музыкалық әуенділігімен өзіне тартады. Мысалы, Дәулеткерейдің (1821-1875) күйлеріне көркем мәнділік пен музыкалық форманың үйлесімділігі тән. Шығармаларының мазмұнында туған жерге деген сүйіспеншілік, халық мерекесінен көріністер, жақын адамдардың бейнесі, әйелдердің нәзік психологиясы, терең философиялық толғаныстар суреттелген.

Бқыластың (1843-1916) күйлерінің мазмұнының негізгі эпикалық тарихи, қияли және тұрмыстық тақырыптар мен сюжеттер енген.

Кезінде қазақ халқының тарихын зерттеуші Н.Ф. Савичев Құрманғазының ойынына қайран қалып, осындай екі ішекті қарапайым аспаптан кереметтей адам сезімін тебіrentетін музыкалық әуен шығару тек орындаушының дарындылығы мен шабыттылығына, орындау ерекшеліктеріне байланысты екенін ескерте отырып, “Сағырбаев-өте сирек кездесетін музыкалық дарын, егер ол Еуропалық білім алғанда, музыка әлеміндегі тұлғалы жұлдыздардың бірі болар еді...” деген болатын.

Құрманғазының шығармаларында қазақтың шексіз, кең жазира даласы суреттеледі, оның шығармашылығының негізгі өзегі-әлеуметтік теңсіздікке қарсы күресу. Ол өзінің тыңдаушысын мазмұндылығымен, әсемділігімен, кербез нақыштылығымен, жігерлі қуатымен, борандатқан ұшқыр екпінімен баурайды.

Құрманғазы шығармашылығындағы музыкалық образдардың өзіндік ерекшелігі жан-жақтылығында, ауқымдылығында. Мәселен, “Сарыарқа”, “Алатау”, “Бұлбұлдың құрғыры” күйлерінде туған жер, табиғат сұлулығы суреттелсе, “Төремұрат”, “Адай”, “Кішкентай” күйлері белгілі бір адамның образын суреттеуге арналған. “Қайран шешем”, “Қызыл қайың”, “Кісен ашқан”, “Түрмеден қашқан”- күйшінің өз өміріндегі басынан кешкен оқиғаларға байланысты шығарылған.

Жалпы алғанда, күй шығармаларының қайсысы болмасын балалар мен жастарға өмір мен өнердегі әсемділікті, жарасымдылықты дұрыс қабылдап бағалауға үйретті.

Халық та өздерінің сүйікті әнші-күйші, ақын, жыршы, термешілерінің өнерін өте жоғары балағанған, қай жерде болмасын оларға үлкен қошамет, ілтипат көрсетіп, балалар мен жастарды да өнер иелерін сыйлай білуге тәрбиелеген.

Балаларды халықтың музыкалық мәдениетіне, музыкалық аспаптарда ойнаға үйрету, музыкалық шығармашылыққа тарту әдістемесінде де өзіндік ерекшеліктері болды. Мәселен, оларды сәби жастан музыкалық аспапта ойнауға үйрете бастаған. Олардың үлгі тұтар ұстазы-ата-аналары мен музыкалық қабілеті бар адамдар. Негізінен қазақ халқының ең көп тараған музыкалық аспабы-

домбыраға үйреткен. Өйткені, қазақ халқының жан сезімі де, жан серігі де домбыра болған.

Домбырадай шежіре жыр болмаған,  
Даламыздың тағдырларын толғаған,  
деп бекер айтылмаған. Домбыра халық даналығы, “көне көз шежіресі, көпті көрген қарияның көкірек күйі”, атадан балаға, ұрпақтан-ұрпаққа мұрасы.

Әншінің өзі домбырасымен сүйемелдей отырып жеке дауыспен ән айту немесе жеке домбырада күй тарту қазақтардың музыкалық өнерінің негізгі дәстүрлі түрі болды. Аспапта ойнауға үйрету-көрсету, жаттығу, естігенін еліктеп қайталау әдістерімен жүзеге асырылып отырды. Соның ішінде әсіресе, естігенін еліктеп қайталау әдісі баланың музыкалық есту қабілетінің дамуына, естіген әуенді тез арада қағып алып, қолма-қол аспапқа түсіріп ойнауына, ұзақ уақыт есте сақтауына септігін тигізеді. Мысалы, ұстаз аспапты қалай ұстауды, қалай күйін дұрыс келтіруді, оң колмен қалай шертуді және сол колмен пернелерді қалай басу керектігін көрсеткеннен кейін, бір әуенді немесе шағын музыкалық шығарманы ойнайды, ал үйренуші сол естіген әуенін, көргенін өз аспабында қатарласа отырып қайталайды. Музыканы осылай жүйелі түрде, дәйекті жаттықтыру, ырғақты есте сақтау қабілетін дамытып, сол аспапты еркін, меңгеру көмектеседі. Айта кету керек, бұрын қазақтар баланың жасын немесе бойын есепке ала отырып, аспаптарды өздері жасаған немесе сатып алып отырған. Жас мөлшерінің өсуіне қарай домбыраға үйрету әдістемесі де күрделене түсетін.

Мысалы, халық композиторы, тамаша күйші Дина Нұрпейісова 9 жасынан бастап күй шертті, алғашқы күйлерді өз әкесінен естіп, үйренеді. Ал әкесі домбырада жақсы ойнайтын. 1870 жылы Дина атақты домбырашы, қазақтың аспаптық музыкасының негізгі салушы Құрманғазымен кездеседі, ол оған орындаушылық өнердің алғашқы сабақтарын береді. Сонда кейін ол әйгілі домбырашы Салауаткерейге жолығады. Ол Динаны өзінің әкесі, халық композиторы Дәулеткерейден үйреніп алған күйлерді орындауға үйретеді. Осылайша өзінің алғашқы ұстазы Құрманғазыдан және басқа да белгілі домбырашылардан Д. Нұрпейісова көптеген күйлерді үйренген. Дина халық композиторларының күйлерін ойнап қана қоймай, сонымен бірге

өзі де күйлер шығарады. Ол күйлер күні бүгін де халық арасында және профессионал музыканттар арасында кеңінен танымал (мысалы, “Бұлбұл”, “Әсем қоныр”, “Байжұма”, “16-жыл” т.б.).

Өзінің жеке басының үлгісімен шәкіртін таңдандырып, оның әрбір ойының талдай отырып, қарапайымнан күрделіге қарай біртіндеп үйрете келе, “ұстаз” өз шәкіртінің шығармашылық жағынан өсуін мұқият қадағалап, шеберлігі мен ойнау дағдыларын жетілдіріп отырған.

Жоғарыда айтылғандардың бәрі халықтық педагогикада пайдаланылған және бүгінгі таңда да музыкалық аспаптарда ойнауға үйрету әдістемесінде қолданылып жүрген әдістердің алуан түрлі болғанын дәлілдейді. Музыкалық үйрету мен тәрбиелеудің өзгешелігі арнайы музыкалық оқу орындарының, нота жазбаларының жоқтығында болатын, өз бетімен үйренген әнші-күйшілерден, ақындардан тәлім-тәрбие алу және белгілі бір өнер түрін игеру, өз шеберлігін жетілдіру үшін көргені мен естігенін ғажап есте ұстау қабілетін дамытудың қажеттілігінде еді.

Біздің ойымызша, бұл естігенін еліктеп қайталау әдісі- бүгінгі күнде ең бір қойлайлы, қажетті әдіс. Өйткені, нотамен ойнау үйренушінің музыкалық есту қабілетін жан-жақты жетілдіре алмайды, ол тек көру қабілетіне басымырақ әсер етеді, ал халық пайдаланған бұл әдіс, керісінше, үйренушінің музыкалық есту қабілетін ғана дамытып қоймайды, естіген әуенін тез арада аспапқа салып ойнау дағдысын қалыптастырады.